

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יג, תשכ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

אפוא מי שאמר: כל לשון חדשה היא נשמה חדשה.
הזכרנו כאן את הביטוי "רוח הלשון", והדגמנו אותו
בכמה דוגמות, אך עדיין לא הגדרנו אותו ולא זיהינו אותו.
לזאת נקדיש את הפרק הבא: נשמת הלשון מהי?

רפאל ויס

חידושים ומחדשיהם

אחד הקוראים, מר דוד מוקד מירושלים, ביקש ממערכת
"לשוננו לעם", שתפרסם מראי מקומות למספר חידושים של
אליעזר בן-יהודה וידיעות על כמה מלים נוספות, שמחדשן אינו
ידוע לו. בפרט הוא מעוניין לדעת: (א) היכן נמצאים בראשונה
חידושים אלה של אב"י: מִמְחָטָה, תְּבַחֲיָן, פִּתְבֵּי, עוֹרֶךְ, קֶלֶף,
הֶבֶר, מְשַׁמְעָה, חֲשֵׁמָה, רוֹדָה; (ב) המלים רֵאִי, עֲכָשׁוּי, אִיּוֹשׁ –
האם אינן מחידושי אב"י? (ג) מי חידש: תַּפּוּי, הַנּוֹרֵר?

מר ר' וייס, שלרגל מאמריו על חידושי אב"י ב"לשוננו
לעם" (קונטרסים קיח, קכ, קכא-קכב) באה השאלה הנ"ל,
המציא לנו תשובה זו.

א. מראי מקומות לחידושי אב"י

הֶבֶר

"הספרדים-הוברים חרוב (במילוננו, עמ' 1744 הערה 2
בטור ב'); ואין זה השורש הבר, הנמצא פעם יחידה במקרא¹.

1. הברי שמים (ישעי' מז, יג). מגילת ישעיהו א' מקומראן

גורסת "חוברי שמים".

”כל מי שהוא בקי במנהגי המלכות בארצות המזרח, למשל בתורקיה, בפרט עד זמן הכרזת החשמה², הוא יודע, כי כל זה היה אפשר רק לפי מנהגי המלכות בימים ההם” (המבוא הגדול, עמ' 103). במלה זו השתמשו בעיקר ב”החרות” של א' אלמליח; כך למשל: ”מגיני החושמה”³.

פ ת ב

”...ואם אמת נכון הדבר ולא שמועת שוא היא כשמועות אשר יקלטו פְּתָבִי מכתבי העתים לפעמים מהאזיר, — תגדל שמחת חובבי ארץ אבותינו בכל הארצות לאין חקר ולעליצת נפשם לא יהיה קץ...”⁴. פְּתָב הוא מחידושו הראשונים⁵. אולם כאן חידש בן־יהודה רק את הוראתה של המלה לא את צורתה⁶.

מ מ ח ט ה

”לא שמעה קציעה את דבריו כי בעת הזאת שיחקה

2. ובהערה הוא כותב: ”ר”ת של ”חיקת שילטון מוגבל” בתוספת ה' הנקבה כשם ל־ constitution. ר' גם דבריו במבוא הגדול, עמ' 13 למטה.

3. שנה א', גליון מ"א (1.9.1909), עמ' 1 טור 2.

4. מבשרת ציון, חוברת ד', ירושלים, תרמ"ד, עמ' ק"א.

5. ר' הערת א' בן־אב"י ב”ישראל בארצו ובלשונו” (1941),

עמ' 171, הערה 79.

6. ר' ערך פְּתָב במילונו.

היא בממחטה תחת השולחן" (עולם קטן, שנה א', תרנ"ד, חוברת ג', עמ' ל"ה).

מ ש מ ע ה

"בהמשלים והדוגמאות שהבאתי לכל מלה, לא נמנעתי מהביא לפעמים פסוק שלם או יותר, למען יבין הקורא הזה את משמעת המלה ואפן שמושה" (המבוא הגדול, עמ' 14).
"השתמשו בו בדיבור העברי במשמעת חזרת קרני האור מגוף מלוטש" (המילון, עמ' 582, טור ב').

ובמספר רבים: מ ש מ ע ו ת: "דבר ידוע הוא, כי בכל לשון ולשון כמעט כל מלה משמשת ביותר ממשמעה אחת אחת וישנן מלות הרבה שמשמשות בהרבה משמעות פחות או יותר דומות וקרובות, אך מכל מקום מתחלפות זו מזו" (המבוא הגדול, עמ' 32).

ע ו ר ך

"כי אמנם גם אשמת עורכי מכתבי עתינו היא כי ספרותנו ירד תרד ועלה לא תעלה; כי לא כעורכי כתבי העתים להעמים עורכי מכתבי עתינו" ("החבצלת", שנה עשירית מיום ד' סיון תר"ם, גיליון ל' עמ' 220).
ובהערה הוא כותב: "עורכי ולא מעריכי כאשר הסכינו סופרינו לכתוב, כי בניין העריך רוצה לאמר: העריך בכסף..."

קֶלֶף (= כרטיס, גלוית דואר)

„מפני חסר מקום בהקלף ששלחתי לו בשבוע שעבר, לא כתבתי לו מאומה אודות מה שהעיר אדוני בדבר הברת השם של האלף בסורית“⁸.

רודה

„תולדות הרעיון הזה תראינה לדעת, כי מושגו בראשיתו היה פריקת עול רודים (טִירִינֶן) מעל צוארי העמים הנלחצים“ (השחר ט', תרל"ז, עמ' 3,60 במאמרו: „שאלה נכבדה“).

למלה זו מעיר א' בן-אב"י⁹: „הנה כאן ההוכחה הכי בולטת לנטייתו של בן-יהודה עוד בימי בחרותו (והוא אז רק בן כ"ב!) להימנע ממלים זרות, לועזיות: „רודה“ ל„טירן“...“.

תבחין

„התבחין למלה ארמית בתו"מ ובספרות שלאחר התלמוד, אם השתמש בה המשתמש בתור מלה ארמית או כבר חשבה למלה עברית אעפ"י שצורתה עוד ארמית, היא הסביבה (המבוא הגדול), עמ' 27“.

ב. חידושי איתמר בן-אב"י

המלים אִיוֹשׁ, עֲכָשׁוּי, רָאִין — מחידושו של איתמר בן אב"י, בכורו של א' בן-יהודה, הם. י' כנעני, במאמרו „חידושי

8. מכתבי אליעזר בן יהודה אל פרופ' באכר, מוציאם לאור ד"ש

לוינגר, תש"ד עמ' v.

9. ר' ישראל בארצו ובלשונו, עמ' 4, הערה 3.

מלים" (מזרח ומערב ה', ע' 243—250) מביא מספר רב מתידושיו של א' בן-אב"י.

ג. סביבון, חזרזר

מלת סביבון חודשה, כנראה, אף היא ע"י איתמר בן אב"י (1882—1943). כך מוסר לנו הלה, בזיכרונותיו¹⁰, עמ' 22:

"זכור לי יום אחד, בו היינו מכינים את עצמנו לצאת לטיול אל מחוץ לעיר הפנימית, מוקפת-החומה, פתאום קפצתי לקראת הורתי:

— אמא! אמא! הנה מצאתי סביבון לחנוכה.

אמי חיבקתני והעתירה עלי נשיקות מרוב התפעלות:

— מה יפה המלה אשר יצרת, בני!

הנה כך נוצר הסביבון, השגור זה עשרות שנים בפי כל ילדי העברים. אני כותב הזכרונות האלה, הוא שיצרתיה בעודי ילד, עם עוד מלים כאלו לאין-ספור, שכבר נתאזרחו בלשוננו ואין יודע מי אביהם".

כל זה בהיותו בגיל 5¹¹.

עד כאן עדותו של איתמר בן-אב"י. אולם מר י"פ

10 "עם שחר עצמאותנו". זכרונות-חיי של הילד העברי הראשון,

תשכ"ב.

11 תודתי נתונה למר ר' סיון, שהעמידני על מקום זה, ולפרופ'

דב סדן, על האינפורמציה הרחבה שמסר לי בדבר הסביבון והאטימולוגיה שלו בידיש.

מרחביה מוסר (ב"לשוננו לעם" קונטרס פ"ט, עמ' 205), כי סביבון הוא הידושו של הסופר דוד ישעיהו זילברבוש ב"הצפירה". אין מר מרחביה מוסר את זמנו של החידוש.

מנדלי מוכר ספרים הציע לצעצוע זה את השם חזרזר:
"ועתים הוא בא בחזרזר-עופרת לחנוכה ויושב ומשחק בו עם סנדריל חביבו ובן יקיר לו. סובב סובב הולך החזרזר עד שהוא נופל...¹²

ביאליק הציע פֶּרְפֶּרָה¹³.

גור במילונו מביא גם פֶּרְפֶּרָה או פֶּרְפֶּרָה כשם מקובל לסביבון: "קוביה מתגלגלת סביב מרכזה כמעשה הילדים לחנוכה".

ת פ ו ז

מלה זו חודשה ע"י י' אבינרי¹⁴. משם זה יצר ביאליק את התואר תפוז¹⁵ ע"מ הצבעים. מבין חידושו הרבים של

12. כל כתבי, מהד' תשי"ז. עמ' פ"ו.

13. "מורי הביא כרכר לי / בן עופרת יצוקה" (לכבוד החנוכה, שירים ופזמונות לילדים, תרצ"ג. עמ' ק"ד); "הוי כרכרי, בן בדיל / צא במחול, רוץ בגיל" (כרכרי, שם, עמ' ק"ה).

14. "חידשתי לשם הקיצור, במקום תפוח-זהב (" אבינרי, מילון חידושי ביאליק, תרצ"ה, עמ' 58).

רשימת חידושו של י' אבינרי ראה בספרו "כיבושי העברית בדורנו" (1946). ע' 103—104. ע"י גם בכרך המילואים למילון אבן-שושן, תש"ך, עמ' ז'.

15. ר' י' אבינרי, מילון חידושי ביאליק, שם. כן הציע ביאליק

אבינרי, שנתאזרחו בלשוננו, יש להזכיר: ביום, מרשם, תוצר,
וכן את הציירוף: רב־מכר («בסט־סלר»).

מ"צ קדרי

ביטויים מעולם הקבלה בלשוננו

עולם התוהו

תהו במקרא פירושו ריקות, ריקנות, כעדות הכתוב:
«והארץ היתה תהו ובהו» (בר' א, ב), ובתרגום אונקלוס: צדיא
וריקניא. בתזוזה קלה במשמעות המלה פירושו גם אפסות,
הבל, כגון: «מאפס ותהו נחשבו לו» (ישע' מ, יז) — בשתהו
מקביל לאפס; «לתהו והבל כחי כליתי» (ישע' מט, ד) —
כשהוא מקביל להבל. כל שימושי המלה במקרא, במשנה
ובספרות התלמודית כולה מתבארים ממשמעות זו. מכאן שגם
אותם פסוקים, שהפכו בלשון ימינו למימרות ופתגמים, אם
בשאילה ישירה מן התנ"ך ואם בתיווכם של חכמינו, חוזרים
אל המובן של ריקנות והבל. כך הביטוי «עלה בתוהו» (= נכשל,
נסתיים בלא תוצאות), שמקורו בכתוב: «יעלו בתהו ויאבדו»
(איוב ו, יח), והמימרה המוטחת נגד רווקים: «לא תהו בראה
לשבת יצרה (ישע' מח, יח), על־פי דרשת התלמוד ביבמות
סב ע"א.

אף הציירופים השמניים בלשון חכמים שבא בהם תוהו

בהוראה זו תרג (מן אתרוג), ר' ז' בך־חיים, ביאליק והעשייה בלשון,
כנסת א' (סדרה חדשה), תש"ך, עמ' 238 והערה 42 א.